

УДК 94(477.53)"1648/179":347.191.2-026.145-058,835

О. А. Бороденко

НЕРУХОМЕ МАЙНО ВДОВИНИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ ГЕТЬМАНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ (на прикладі сіл Полтавського полку)

У статті порушена проблема майнового забезпечення вдови. На прикладі сільського соціуму Полтавського полку аналізуються окремі аспекти нерухомого майна домогосподарств самотніх жінок Гетьманщини другої половини XVIII століття, а саме: житлові хати, садові та городні ділянки, землеробська галузь. Виходячи з обчислених квантитативних показників, була зроблена спроба з'ясувати соціальну диференціацію та хлібозабезпеченість у річному раціоні харчування вдовиних родин.

Ключові слова: вдовине домогосподарство, майновий стан, Румянцевський опис.

Усні джерела: пісні, приказки, прислів'я тощо, демонструють поширену народну тезу про бідність та безпорадність удови, як-от, «Біда мені без діда, – хлещу борщик без хліба» [1, с. 671]. Щоб підтвердити чи спростувати це фольклорне твердження звернімося, згідно з даними Генерального опису Малоросії 1765-1769 рр., до аналізу майнового стану самотніх жінок. Адже соціально-економічне становище позашлюбних жінок було регулятором їхньої поведінки та визначало суспільне ставлення до них.

Румянцевський опис, як джерело фіскального обліку населення, передусім, передбачав декларування майнового стану козацького та посполитого населення з метою визначення їхньої податкової платоспроможності. Виходячи з такої переписної мотивації, опис господарств вівся доволі скрупульозно за чітко визначеною структурою, відповідно до вимог розпорядження П. Румянцева від 9 вересня 1765 р. [2, с. 56]. Спочатку вказувався господар двору, склад його сім'ї, іноді додавалося походження власника домогосподарства та його дружини. Далі реєструвалися всі об'єкти, які несли економічну вагу та цінність: будівлі, присадибні ділянки, садки, лісові угіддя, орні, пасовищні, сіножатні та пусті ділянки землі. Окремо аналізувалися основні галузі сільського господарства, якими на той час були землеробство і тваринництво, побічними – промисли по переробці зерна і продуктів тваринництва, бджільництво, рибальство та інші, а також сільське ремесло [3, с. 55]. З огляду на такий докладний опис у переписних книгах, спробуємо проаналізувати нерухоме майно вдовиних домогосподарств окремих сіл Полтавського полку, а саме: визначити кількість жіночих домових спільнот за матеріалами Генерального опису Малоросії 1765-1769 рр. у загальній структурі домогосподарств регіону; провести квантитативний аналіз показників окремих господарських частин двору, зокрема, житлових споруд, садових, городніх ділянок та землеробської галузі; з'ясувати забезпеченість хлібом конкретних господарств.

Територіальні межі нашого дослідження окреслені десятима селами Полтавського полку (Головачем, Горбанівкою, Жуками, Диканькою, Куклинцями, Пушкарівкою, Рибцями, Розсошенцями, Стасівцями, Трибами). Така вибірковість обумовлена географічною прив'язаністю до одного полку, а також чисельністю населення у визначеному регіоні. За даними фіскальних реєстрів цей показник складав 10966 осіб [4], що становило 14,0% від загальної кількості населення Полтавського полку (78226 чоловік), підрахованої А. Перковським, та 0,13% від середнього залюднення українських земель (8181397 осіб) у 1763-1775 рр. [5, с. 16; 6, с. 110]. Удові домові спільноти становили незначну частку 11,0% (135 дворів), тобто лише 1/10 частину від загальної кількості домогосподарств регіону (1227).

Характеристику майнового стану жіночих домових спільнот розпочнемо з аналізу будівельних споруд. Як зазвичай, будинки у матеріалах Румянцевського опису поділялися на хати житлові та пусті, а також на будівлі господарського призначення: «амбари» та «сараї». Виявляється, що 5,9% (8) дворів взагалі не мали будівель – хат, сараїв та інших господарських споруд. Про одну з таких удовиць-гоподиць 60-літню козачку Софію Детченкову, яка проживала разом із 20-річним сином Семеном, у диканському списку записано так: «Старой хати в ней жилой нет, она по чужим людям живет» [7, арк. 19].

Окрім вищеназваних, безхатніх дворів удів всі інші (94,1%) були з житловими будинками, до того ж їхня кількість різнилася. Більша половина вдовиних домових спільнот була однохатними – 59,3% (80 дворів). Четверту частину – 25,2% (34), складали подвір'я, у яких розташовувалося по два житлових будинки. Найменші частки представляли трихатні – 5,2% (7), та чотирихатні – 4,4% (6), домогосподарства. У дворах із однією або двома хатами проживали як прості за структурою, так й розширені та складні вдовині сім'ї. Три та більше житлових будинки могли дозволити собі мати ті жіночі господарства, які, вочевидь, були більш заможними та багатолюдними ще за життя господаря.

Навколо хати, звичайно, розташовувалися садки та городи. Відповідно до тих даних, що указали переписувачі, 73,3% (99) домових спільнот володіли садками, а 57,0% (77) городами. Основна маса жіночих домогосподарств мала по одному садку – 64,4% (87), та 50,4% (68) – по одному городу. Близько 1/10 господарств користувалися двома садками – 8,9% (12), та відповідно 6,6% (9), – двома городами. Серед садових культур були поширені вишні, яблуні, груші, сливи, терен. Укладачі реєстрів не завжди описували садові культури. У списках переважно указувалися розміри садових та городніх ділянок. Тому, про розвиток

¹ Про особливості класифікації домогосподарств дивись студію П. Ласлетта «Семья и домохозяйство: исторический поход» [8].

садівництва по всьому регіону досить складно говорити. Більш докладний опис садової ділянки зустрічаємо у диканському реєстрі. Приміром, у 50-річній вдови Христини Онищенкої був «при дворі садъ вишневої яблуневої грушевої сливної окружности мерою = 45 сажень¹» [10, арк. 240].

Прикро, що списки не надають нам переліку поширених тоді городніх культур. Проте пропускаємо, що серед них могли бути кормові та столові буряки, часник, який, дорече, використовувався як засіб боротьби з чумою, цибуля, капуста, редька, гарбузи тощо [11, с. 368]. Окремий царський указ від 1765 р. декларував про настанову населенню Великої Росії та Малоросії розводити земельні яблука, які називалися «картофелем» [12, с. 141]. Але, попри ці настанови, нововведення не так швидко поширювалося нашими землями, тому ця городня культура дуже повільно набирала популярності серед населення.

Особливо значимим для реєстраторів Румянцевського опису, напевно, був облік орних земель, оскільки за рахунок вирощення сільськогосподарських культур оцінювалася соціальна диференціація господарств, їхня забезпеченість зерновою продукцією та можливість отримання додаткових прибутків. Однак, не всі вдовині сім'ї займалися землеробством. У одних не було орних земель, інші їх мали, проте за віковими особливостями членів родин або з матеріальних причин не могли їх обробляти. Безпосередньо займалися вирощенням культурних рослин лише 83,7% (113) господарств. Відповідно зовсім не засівали землі – 16,3%. У багатьох випадках такі землі були розкидані навколо села у формі земельних відрізків. Зокрема, більшість аналізованих дворів – 37,8% (51), мала від 3 до 5 ділянок орної землі. Одне або два поля для посівів мали 23,7% (32) господарств, 15,6% (21) – використовували від 6 до 10. Втім, були й такі – 6,6% (9), які мали 11 і більше наділів. Потрібно враховувати, що ці відрізки різнилися за розмірами, а тому велика їх кількість не завжди свідчила про заможність дворової спільноти. Така територіальна розпорошеність земель, на нашу думку, ускладнювала їхній обробіток.

Які ж землеробські культури засівали на землях жіночих домогосподарств? Для порівняльного аналізу землеробської галузі в середовищі названого сільського соціуму та вдовиних господарств ми склали відповідну таблицю (див. табл. 1). Із даних таблиці спостерігаємо, що очевидним фактом був наступний ланцюжок популярності культур аграрного сектору. Лідером посівів виявилось жито, як у дворах полтавського регіону – 75,0%, так й у вдовиних домогосподарствах – 76,3%. Узагалі, жито було головним продуктом експорту та харчування тодішнього населення. Таке лідерство було обумовлене також меншою вибагливістю культури щодо якості ґрунту [3, с. 57]. Друге місце посідала пшениця – 61,5% та 60,7%², третє – ячмінь (60,4% та 61,5%). Деяку розбіжність зустріли у вирощенні вівсу та гречки. У загальному рейтингу по регіону четверте місце посідав овес – 47,3%, а п'яте – гречка (46,2%). Натомість, у жіночих господарствах, навпаки, лідером у посівах була гречка – 52,6%, а потім – овес (51,1%). Можливо, гречка була більш цінна для харчування членів жіночих родин, аніж переважно кормова вівсяна культура. Адже овес був основним кормом для коней, втім, як покажуть наші подальші дослідження, у жіночих домогосподарствах частка коней була нижчою ніж в цілому по регіону, тому й не було необхідності у вирощенні вівса у такій кількості. Шосте місце одногосподарно належало просу – 38,6% та 39,3%, сьоме – коноплю (37,5% та 34,8%). Останні позиції посідали – горох (26,2% і 20,7%) та – льон (17,2% і 17,0%).

Таблиця 1. Землеробство у сільських господарствах Полтавського полку за даними Румянцевського опису 1765-1769 рр.

Культури Двори	Господарства, що сіяли								
	жито	пшеницю	ячмінь	овес	гречку	просо	горох	коноплю	льон
Господарства загалом	920	755	741	580	567	474	321	460	211
Господарства загалом (%)	75,0	61,5	60,4	47,3	46,2	38,6	26,2	37,5	17,2
Господарства вдів	103	82	83	69	71	53	28	47	23
Господарства вдів (%)	76,3	60,7	61,5	51,1	52,6	39,3	20,7	34,8	17,0

Отже, як бачимо, у жіночих господарствах асортимент землеробської продукції майже збігався із загально регіональною тенденційністю. Розширенню зернового господарства сприяли постійні стрибки цін на хліб, які, передусім, можна пояснити зростанням природного приросту населення та збільшенням попиту на таку продукцію [13, с. 27-28], також циклічними коливаннями врожайності [14, с. 88, 122]. Не можна відкидати й природних катаклізмів, пожеж та посух 1766, 1773 і 1774 рр., які охопили Гетьманщину та сприяли стрибку хлібних цін [15, с. 40]. У Полтавському полку в 1766 р. хлібні ціни зросли так: на житне

¹ Сажень=175,5 см [9, с. 159].

² Надалі першими указаними частками будуть загально регіональні показники, другими – вдовиних господарств.

борошно в 3,7 і на овес – в 1,8 разів [9, с. 46]. З 1708 по 1801 рр. ціни на хліб по всій Росії збільшилися в 5,5 разів [11, с. 368].

Врожайність зернових культур у переписах позначалася переважно двома мірами сипких тіл: четвериком та четвертою, хоча доволі рідко вказувалися й інші – гарнці та кварта¹. Ємкість мір сипких тіл була нестабільною та відрізнялася регіональними особливостями [16, с. 94]. Тому питання визначення й аналізу врожайності хлібних культур у домогосподарствах виявляється непростим і потребує окремого поглибленого дослідження. Втім, відомо, що для того часу загалом характерна низька врожайність, яка не забезпечувала навіть мінімальних потреб і більшість селян хліба недоїдала [9, с. 45].

При вивченні землеробської галузі у домових спільнотах удів було виявлено певні особливості, на які звернемо особливу увагу. Для прикладу, в деяких господарствах помічена наявність земельно-орендних відносин, коли землі здавалися повністю або частково в оренду іншим людям. Типовим прикладом жінки-господині, яка здавала земельні угіддя в оренду, була 67-літня посполита Марфа Ходоровська із Диканьки, проживаюча із 30-літньою племінницею «девукою» Анною. Її орні землі були незначними за розмірами та розташовувалися в одному місці, проте вони не оброблялися, а здавалися людям («даєт людям») [10, арк. 207 зв.]. Оскільки у жінок худоби не було та й сама господиня була вже непрацездатною, тому, вірогідно, вони виживали за рахунок орендарів землі, невеликого городу й садку. Слід зауважити, що жінка ще й платила податок – консистент², у розмірі 20 коп. Як виявилось, це лише одне жіноче домогосподарство, яке здавало земельну ділянку в оренду. Натомість більшість домових спільнот самотніх жінок, навпаки, орендували землі у інших господарів.

При здачі земельних ділянок орендарям власник землі, зазвичай, одержував 1/10 або 1/9 частину отриманого врожаю. У переписних книгах про них писалося: «землю сдаєт людям» [10, арк. 207 зв.], «поля сеєт чужие люди и получает 1/10 часть» [7, арк. 54] або «землю отдаєт посторонним людям, 1/9 часть получает» [7, арк. 170]. Про тих хто використовував чужі землі для посіву зазначалося протилежне: «хлеб сеєт на чужой земле» [7, арк. 41] або «хлеб зарабатывает по разным людям» [10, арк. 131].

Згідно з цими вказівками жіночі домогосподарства можна поділити на умовні групи. До першої віднесемо категорію господинь – 9,6% (13), про яких у списках сказано: «хлеб сеєт на чужой земле». До того ж частина з них – 1,5% (2), узагалі не мали власних орних земель, друга – 8,1% (11), дозволяла сіяти декілька, одну-три, культур, решту врожаю заробляли на чужих полях. До другої групи господарств можна віднести тих, про яких у списках декларувалося: «хлеб зарабатывает по разным людям». Загалом їхня частка становила 24,4% (33). Окрім того, 15,6% (21) серед них мали незначну кількість орних земель, що дозволяло їм вирощувати 1-3 культури, а іншу частку добувати заробітками на землях інших господарів. Натомість, 8,9% (12) жіночих дворів не мали ніяких орних земель і виживали виключно з найму. До третьої групи господарств можна віднести 10,4% (14) дворів, представники яких не відомо як виживали. Вони або не мали орних земель взагалі, або вирощували мінімум культур, а реєстратори не вказали шляхи їхніх додаткових заробітків. У цілому, ми схильні такі домові спільноти віднести до бідних, які осібною працею не забезпечували себе землеробською продукцією. Разом такі бідняцькі та спауперизовані вдовині господарства становили – 44,5% (60), тобто близько половини від загальної кількості.

Порівнюючи цей показник жіночих домогосподарств із аналогічним по регіону – 43,4% (532), можемо зазначити, що з невеликою різницею (1-2%) двори збіднілих удових жінок дещо переважали загально регіональну тенденцію зубожіння сільських мешканців. Іноді про такі зовсім жебрацькі господарства, які не могли себе забезпечити, писалося: «от родственников питається». Наприклад, таким був 77-річний удівець-козак Семен Кишка з Жуків, який будучи в старості «дряхлим» проживав зовсім один. Його орні землі розташовані в чотирьох місцях пустували, худоби не мав, прибутків ніяких не отримував, тому «хлебомъ питається от родственников своїх» [18, арк. 68].

Подібні показники виявлено за даними інвентарей маєтностей Старокостянтинівської волості князя Острозького за 1614-1615 рр. У цих землях безземельна та малозабезпечена людність становила – 43-45% [3, с. 288]. Так само у 70-х роках XVIII ст. зубожілі селяни у Самарській та Кодакській паланках становили близько 45% [11, с. 375]. За підрахунками з матеріалів Румянцевського опису Ю. Волошиним близько 49,5-50,9% селян у старообрядницьких слободах Топальської сотні Стародубського полку здобували собі засоби до існування «чорною роботою», тобто наймом [19, с. 275]. У Київському намісництві на 1785 р. споживання хліба не було достатнім для 45,8%, а в 1786 р. – для 48,7% населення [9, с. 52]. Отже, майже половина населення у різні періоди ранньомодерного часу і на відмінних українських територіях була зубожілою та не забезпечувала себе навіть самим необхідним – хлібом. Загалом, низькі врожаї, часті посухи та недорід, нальоти сарани, а також винокуріння в поміщицьких маєтках негативно впливали на забезпечення населення хлібом та норми його споживання [9, с. 52].

Спробуємо на конкретних життєвих ілюстраціях з'ясувати забезпеченість хлібом у річному раціоні харчування вдових родин. Для прикладу візьмемо декілька домогосподарств із Диканьки. Будемо враховувати, що річна норма споживання хліба на душу населення складала 1,5 четверті (196 кг), що становило 530 г на день [9, с. 52]. Прикметно, що більшість сімей самотніх жінок із вищезазначеної, найбіднішої групи людності були простого (нуклеарного), рідше розширеного типів. Як-от, удовина

¹ За загальнодержавними стандартами на Лівобережній Україні четверть складала 141,69 кг, четверик – 17,71 кг, гарнець – 2,21 кг. Четверик на початок XVIII ст. складався із 20 гарнців, гарнець поділявся на 4 кварта [16, с. 120, 158].

² Консистенція (Консистентна дача) – грошовий податок на утримання російських військ, розквартированих у Малоросії, який сплачували всі господарства Гетьманщини [17, с. 524].

нуклеарна родина 30-річної посполитої Мотрони Приведенкової налічувала, окрім господині, ще троє доньок: дворічну Антонину, одинадцятирічну Хавронію, дванадцятирічну Феодосію. Проживали вони у одній житловій хаті. При дворі мали один сарай, невелику присадибну ділянку з городом 20*8*4 сажень і вишнево-яблунево-грушовий садок 73 сажень в окрузі. «Сенокосу лесу нетъ, скота никакихъ родовъ нетъ, промыслу никакого неимеетъ ивпредъ нежелаетъ. У нихъ работницъ и работниковъ нетъ». Орні землі зосереджувалися в одному місті, де вирощувалася лише 1 четверть жита [10, арк. 317]. Шляхи додаткових заробітків родини не вказано, втім, зрозуміло, що такої врожайності хліба не вистачало для вжитку навіть одній людині, не тощо родині з чотирьох осіб. Очевидним фактом було хлібне недоїдання членами вдовиної сім'ї, а можливо навіть голодування. Припускаємо, що задля прожиття самотній жінці та старшим донькам доводилося наймитувати, оскільки необхідно було ще й сплачувати консистент у розмірі 61 коп.

Іншою була розширена за типом родина 64-річної козачої вдовиці Мотрони Федорова Ковалева, яка в старості дряхла та працювати не могла. Крім самотньої жінки у одній житловій хаті з сараєм проживали 26-річний син Петро з 20-річної дружиною Марією. Робітників, садових, городніх ділянок, сінокосів, лісів, хуторів, млинів, винокурень, вуликів, промислів не було, рибною ловлею не займалися. Щоправда, тримали різну худобу: корів старих 2, телят 2, овець старих 3, свиню стару 1. Орні землі розташовувалися у чотирьох місцях, де вирощували на рік жита 1 четверть 4 четверика, пшениці 2 четверика, ячменю 4 четверика, вівса 2 четверика, а «прочий хлеб сеетъ по чужимъ землямъ» [7, арк. 12]. Бачимо, що сім'я нібито висівала непоганий асортимент зернових, однак їхня загальна врожайність складала близько 2 четвертей 4 четвериків, що не вистачало на прогодування навіть двох людей. Тому все інше, з розрахунку «як пощастить», засівали у інших людей, щоб вистачило на утримання членів родини та свійських тварин. Козацькій сім'ї дещо пощастило – консистент вона не сплачувала. Зовні здається, що домогосподарство за статками можна віднести до середняцького, проте, зрозуміло, що представники вдової родини хліба досхочу не наїдалися.

Назагал, потрібно зауважити, що у вищенаведеному аналізі майнового стану жіночих домогосподарств, які складали 1/10 частину (11%) від загальної чисельності домових спільнот регіону (1227), зроблена спроба проаналізувати їхню соціальну диференціацію по землеробській галузі та житловому забезпеченні. До найбідніших, думається, можна віднести близько 44,5% вдовиних господарств, які не забезпечували себе необхідною продукцією землеробства та хліб заробляли по чужим людям. Бідняцькі та спауперизовані домові спільноти вдів з невеликою різницею (1-2%) переважали загальнорегіональну тенденцію зuboжіння населення. 3-поміж них, особливо жебрацькими були 5,9% дворів, які існували за відсутності житлової хати, сараїв та інших наземних господарських споруд. Наведені вище обчислення хлібної забезпеченості у річному раціоні членами окремих вдових сімей продемонстрували явне недоїдання хліба. Вважаємо, що життєдіяльність господарств закономірно залежала від загальних тенденцій соціально-економічного розвитку сільському соціуму Полтавського полку та Гетьманщини в цілому.

Джерела та література

1. Українські народні прислів'я та приказки / [Упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут.]. – К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1963. – 792 с.
2. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр. Показчик населених пунктів / [Уклад. Л.А. Попова, К.Г. Ревнивцева. Під ред. І.Л. Бутич.]. – К.: ЦДІАК УСРС, 1959. – 185 с.
3. Бойко І.Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст. / І.Д. Бойко. – Київ: Видавництво АН УСРС, 1963. – 332 с.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України), ф. 57, оп.2, спр. 59, 153, 184, 221, 252, 255, 269, 271, 273, 275, 286, 306, 307, 360, 454, 473, 486, 487, 495, 511, 513, 520, 526.
5. Перковский А.Л. Народонаселение Украины в XVIII веке: Автореф. на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность № 571 – история СССР. / А.Л. Перковский. – Киев, 1968. – 17 с.
6. Перковский А. Українське населення в 60-70-х роках XVIII ст. / А. Перковский // Український історичний журнал. – 1968. – № 1. – С. 107-111.
7. ЦДІАК України, ф. 57, оп.2, спр. 526, 215 арк.
8. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический поход / П. Ласлетт. // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / [Под ред. А. Г. Вишневого и И. С. Кона]. – М.: Статистика, 1979. – С. 132-138.
9. Острась Е.С. Врожайність зернових культур, хлібні ціни та забезпечення населення хлібом в Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. / Е.С. Острась. – Донецьк: 2003. – 80 с.
10. ЦДІАК України, ф. 57, оп.2, спр. 252, 362 арк.
11. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. [Ред. Г.Я. Сергієнко]. – Т. II. – Київ: Наукова думка, 1979. – 618 с.
12. Полное собрание законов Российской империи, с 1646 года [в 45 т.]. – СПб.: Тип. II Отд. Собственной Е.И. В. Канцелярии, 1830. – Собрание первое. – Т. XVII. – 1142 с.
13. Ливи Баччи, Массимо. Демографическая история Европы. Серия «Становление Европы» / Ливи Баччи, Массимо. [Пер. с итал. А. Миролубовой]. – СПб.: «Александрія», 2010. – 304 с.
14. Миронов Б.Н. Хлебные цены в России за два столетия (XVII –XIX вв.) / Б.Н. Миронов. – Ленинград: Издательство «Наука», 1985. – 302 с.
15. Волошин Ю. Двори мешканців Полтави другої половини XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису) / Ю. Волошин // Краєзнавство. – Київ: Вид-во «Телесик», 2011. – № 4. – С. 39-51.
16. Сидоренко О. Ф. Історична метрологія Лівобережної України XVIII ст. / О.Ф. Сидоренко. – К.: Наукова думка, 1975. – 160 с.
17. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765-1769 рр. / [упор., вступ. ст. і ком. Ю. Волошина]. – К.: Наш час, 2012. – 576 с.
18. ЦДІАК України, ф. 57, оп.2, спр. 221, 133 арк.
19. Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аналіз: дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук: 07.00.01 / Ю. В. Волошин. – Полтава, 2006. – 394 с.

Бороденко Е. А. Недвижимое имущество вдовьих домохозяйств гетманщины второй половины XVIII века (на примере сел Полтавского полка)

В статье раскрывается проблема имущественного обеспечения вдовы. На примере сельского социума Полтавского полка анализируются отдельные аспекты недвижимого имущества домохозяйств одиноких женщин Гетманщины второй половины XVIII века, а именно: жилищные дома, садовые и огородные участки, земледельческая отрасль. Исходя из вычисленных количественных показателей, была сделана попытка выявить социальную дифференциацию и годовое обеспечение хлебом в рационе питания вдовьих семей.

Ключевые слова: вдовье домохозяйство, имущественное состояние, Румянцевская опись.

Borodenko O. A. Real estate of the widows' households of the hetmanate in the second half of XVIIIth century (at the core of the villages of Poltava Regiment)

The problem of a widow's property status is revealed in the article. At the core of the village society of Poltava Regiment, certain aspects of the real estate of the widow's households of the Hetmanate in the second half of the 18th century i.e. residential houses, garden and kitchen garden plots, and agricultural sector. On the assumption of calculated quantitative indices, it was attempted to clear the social differentiation and annual provision with bread in widows' families' nourishment.

Keywords: widow's households, property status, Rumyantsev census.

УДК 94(477)"1725/1779"С.В.Кочубей

Н. А. Гаврилишина

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ОБОЗНИЙ СЕМЕН ВАСИЛЬОВИЧ КОЧУБЕЙ (1725–1779 рр.)

Стаття присвячена життю та політичній діяльності генерального обозного Семена Кочубея, який за гетьмана Кирила Розумовського став другою особою в Козацькій державі. У розвідці висвітлено основні етапи його політичної кар'єри і приватного життя. Кар'єра та життя С. Кочубея є прикладом того, як представники відомих старшинських родів отримували значні привілеї через своє родовите походження. Акцентується увага на утворенні в Гетьманщині кланової системи, що впливала на вибір претендентів до вищих органів влади.

Ключові слова: генеральний обозний, Гетьманщина, С. Кочубей, козацька старшина.

Хоча рід Кочубеїв був достатньо відомим в Гетьманщині та Російській імперії, його історія і досі овіяна легендами та не має системного дослідження. До цього часу, об'єктами дослідження виступали окремі представники цього роду, серед них - генеральний писар, генеральний суддя В.Л. Кочубей (1640 – 1708 рр.) та його донька Мотря, багато уваги історики звертали на російського державного діяча міністра, князя В.П. Кочубея (1768 –1834 рр.). Втім, маловідомим представником роду, який відіграв у доленосні часи Гетьманщини, важливу і помітну роль є генеральний обозний Семен Васильович Кочубей (1725 – 1779 рр.), життя та діяльність якого, стали об'єктом нашого дослідження.

На сьогодні відсутня комплексна праця з історії роду Кочубеїв, не говорячи про його окремих представників, у тому числі малодослідженю залишається і постать самого С.В. Кочубея. Дослідження з історії роду Кочубеїв почали з'являтися з розвитком інтересу до генеалогії козацько-старшинських родин, як окремого напрямку в історіографії. Одним з перших до їх вивчення звернувся О. Лазаревський [1, с.439]. Інтерес до історії цього роду виявив граф Г. Милорадович (він був одружений на представниці з родини Кочубей) [2, с.46-50], родовідні пошуки продовжив генеолог В. Модзалевський та історик І. Павловський. Ґрунтовну дисертацію на матеріалах Диканського архіву Кочубеїв підготував П. Клепацький [3]. На сьогодні частина дослідників намагається заповнити прогалини в біографічних відомостях окремих представників козацько-старшинського стану, в тому числі і Кочубеїв (В. Горобець, В. Заруба, В. Кривошея та інші). На жаль, в більшості випадків, про Кочубеїв історики пишуть в контексті досліджень, що стосуються гетьманів Мазепи, Апостола, Розумовського, адже вони входили до їх близького оточення та були їхніми родичами (С. Павленко, О. Путро, Т. Таїрова-Яковлева та інші).

Джерельна база для вивчення історії життя та діяльності С.В. Кочубея зосереджується в фондах Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) (ф. 51, ф. 54, ф. 57, ф. 269), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ф. I, ф. XII) та Державному архіві Полтавської області (ф. 1071). У цих фондах зберігаються матеріали статистичного характеру (полкові реєстри, ревізії), актові джерела, документи, що висвітлюють службову діяльність. В основній масі ці джерела відображають політичну кар'єру та службу С.В. Кочубея, дають уявлення стосовно його професійного і родинного оточення. Окрему увагу привертають матеріали Генерального опису Лівобережної України (1765 – 1769 рр.), що подають відомості про майнове становище генерального обозного. Серед опублікованих джерел, цінну інформацію подає в своєму щоденнику генеральний підскарбій Яків Маркович, який вів свій «домашній протокол» протягом 50 років – з 1716 по 1767 рр. Аналогічний щоденник залишив генеральний хорунжий Микола Ханенко, який робив записи майже щодня упродовж 26 років в період з 1727 по 1753 рр. Найбільша цінність цих джерел в тому, що їхні автори були сучасниками С.В. Кочубея та особисто спілкувалися з ним.